

Naar een federaal Indonesië

*Above all powers above all kings
Above all nature and all created things
Above all wisdom and all the ways of man
You were here before the world began*

*Above all kingdoms above all thrones
Above all wonders the world has ever known
Above all wealth and treasures of the earth
There's no way to measure what You're worth*

(Paul Baloche en Lenny LeBlanc)

Naar een federaal Indonesië

*De geschiedenis van de totstandkoming van de Republiek der
Verenigde Staten van Indonesië en de bijdrage van federale Indonesische
nationalisten aan de Indonesische onafhankelijkheid 1917-1949*

TJALLING BOUMA

Hilversum
Verloren
2020

Dit onderzoek is gefinancierd door
de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) als onderdeel
van het project Promotiebeurs voor leraren, met projectnummer 023.003.109.

De uitgave is gesubsidieerd door de J.E. Juriaanse Stichting, het Hendrik Mullerfonds en
het publicatiefonds van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde.

J.E. Juriaanse Stichting

Hendrik
Muller
fonds

KITLV

Afbeelding op het omslag: voorzijde, overleg tussen federale en Republikeinse nationalistena
op de Inter-Indonesische conferentie, 1949; achterzijde, de BFO-delegatie op bezoek bij
de Republikeinse leiders op Bangka, 1949.

ISBN 978 90 8704 846 4

© 2020 Tjalling Bouma

Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Typografie: Rombus, Hilversum

Omslagontwerp: Rombus/Tanja Stropsma, Hilversum

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Voorwoord	11
Inleiding	13
Vraagstelling en tijdafbakening	13
Status Quaestionis	14
Een verklaring voor de vastgeroeste stereotypering	29
Bevrijding van het beeld	32
Methodiek	34
1 Federalisme en imperialisme (1917-1942)	39
Colijnse opdeling?	39
Federalisme als onderdeel van het Javaanse nationalisme	40
Meijroos' plan voor een federatief Indonesië	43
Colijns brochure van 1918	45
Idenburg	47
Ritsema van Eck	48
Staatsrechtelijke hervormingen in Brits-Indië	49
Reacties op de federale plannen	49
Het verslag van de Herzieningscommissie	51
De Graaffs keuze: geen federaal systeem	54
Colijn, Hatta en de verdeel-en-heersgedachte	57
Federalisme binnen het Indonesische eenheidsstreven tot 1945	61
De gevolgen van de afwijzing van de petitie Soetardjo	64
Het Atlantisch Handvest	65
Federale ideeën in Indonesië volgens de commissie-Visman	65
Indonesia Merdeka	69
De Nederlandse regering in ballingschap	70
Samenvatting	74
2 Japanse verdeling van Indonesië: aanleiding voor de Indonesische eenheidsstaat (1942-1945)	75
Het verdwijnen van het Nederlands-Indische bestuur	75
Koiso's belofte	76
De instelling van de BPUPK en propagandareizen naar het marinegebied	78
De zittingen van de BPUPK	80
De keus voor de eenheidsstaat	82

De hereniging van Indonesië in de PPKI	86
Verdeeldheid als basis voor een eenheidsstaat	89
Samenvatting	89
3 De federatie als compromis (september 1945-september 1946)	92
Nederlands worsteling met de erkenning van de Republiek	93
Democratisering van de Republiek door Sjahrir	95
Een Indonesische federatie als compromis	96
Instemming van het kabinet Schermerhorn	98
Indonesisch verzet tegen terugkeer van het Nederlandse bestuur	100
Het Vietnamese voorbeeld als sleutel	101
De eerste federale overeenkomst	103
Wilden de Indonesiërs wel een federatie?	104
Een Nederlandse stap terug: de Hoge Veluwe	106
Herinneringen aan Colijn	108
Indonesische stemmen buiten de Republiek?	111
Federatie om de Indonesische eenheid te herstellen	113
De Republiek buiten Java in het gedrang	115
Katholieken aan zet in de Nederlandse politiek	118
Het debat in het Nederlandse parlement	119
Impasse en continuïteit: op weg naar Malino	124
Malino	127
Kritische persstemmen	136
Politieke consensus in Nederland	139
Samenvatting	141
4 Linggadjati en Denpasar (september 1946-mei 1947)	143
Sjahrir en de Commissie-Generaal	143
Pangkalpinang	145
Naar Linggadjati	146
Het overleg met de Malino vertegenwoordigers	149
Jonkman versus Van Mook	153
De regeringsverklaring en de toelichting door de Commissie-Generaal	155
Instemming van de Tweede Kamer met een federatief Linggadjati	156
De stemming over Linggadjati in de Republiek	159
De conferentie van Denpasar	161
Republikeinse journalisten weggestuurd	163
De missie Sonda	164
Tadjuddin Noor	165
De Oost-Indonesische staatsregeling en Nieuw-Guinea	167
Verdeeldheid vanaf het begin	169
Kritiek op Denpasar in de pers	171
De zwakke eerste indruk van het Oost-Indonesische kabinet	173

Oost-Indonesische propagandareizen	175
Klokkenluider Tadjuddin Noor	177
Het uitgebreide KNIP in Malang	178
De Republiek in New Delhi: een internationaal erkende deelstaat?	180
Fatmawati en Wilhelmina	181
De meubelaffaire	182
De opening van het Oost-Indonesische parlement	183
Politieke chaos in het parlement in Makassar	185
Invloed van Palar in Oost-Indonesië	187
Samenvatting	189
5 De roep om erkenning (mei-november 1947)	192
Het ontstaan van de PRP	192
De proclamatie van Pasoendan	195
De PRP in Jakarta	197
De staatsgreep in Bogor	198
Borneo	199
Sumatra	203
De goede verhouding tussen het Nederlandse leger en de PRP	205
Het federale principe als stok om mee te slaan	206
Oost-Indonesië en West-Borneo in tweede instantie betrokken	208
Verzoeningspogingen	211
Oost-Indonesië en West-Borneo in laatste instantie niet betrokken	213
Het laatste Indonesische geluid in het Nederlandse parlement	214
Argumenten uit de oppositie tegen het federale beleid	216
Oorlog	217
Twee groepen Indonesiërs op reis	218
Erkenning en miskenning in de Veiligheidsraad	220
Sjahrirs pleidooi voor de Veiligheidsraad	223
Pogingen van de federale leiders om hun imago te verbeteren	225
Mislukte verzoeningspogingen in New York	227
Feestelijkheden en een onverwacht einde	228
Het einde van het eerste Oost-Indonesische kabinet	229
Een politieke hadj: erkenning van 'het andere Indonesië'	231
De rekening	234
Samenvatting	235
6 De federale revolutie (oktober 1947-december 1948)	237
West-Java	238
De plebiscietbeweging	239
Renville	240
Pasoendan	241
Oost-Sumatra	243

Het Komitee Indonesia Serikat	245
Een nieuwe federalistische Republikeinse stroming?	246
Nederland met het KIS in zee	247
Een federale eis: directe instelling van een interim-regering	248
Het plebisciet als Republikeinse voorwaarde voor een federaal Renville	251
De vorming van een Voorlopige Federale Regering	252
Federale koers van het kabinet Hatta	253
Federaal bezoek aan Yogyakarta	256
Het Tugu-incident en de 'Federalisten'	259
De Federale conferentie in Bandung	262
'We want a federation in the interest of Indonesia'	263
Koude Oorlog	265
Het roer om?	266
De federale 'revolutie': oprichting van de BFO	267
De BFO-resolutie	269
De ontvangst van de BFO: Jakarta	272
De ontvangst van de BFO: Den Haag	274
Het aandeel van de federalen in Van Mook's vertrek	277
De federalen opnieuw in Den Haag	278
De compromissen van Trêves	281
De BFO en de Republiek	283
Onderhandelen zonder federalen: de 'oral note' als basis	284
Parlementaire instemming in Oost-Indonesië en Pasoendan	286
De federalen opnieuw buitengesloten	287
Geen federale steun voor militair ingrijpen	290
De Republiek: wel federalisering, geen omsingeling	292
De Nederlandse militaire aanval toch ingezet	293
De gestrande Republikeinse goodwillmissie naar Oost-Indonesië	294
Samenvatting	295
7 Invloedrijke federalen en zwakke deelstaten (december 1948- december 1949)	298
De strategie van ontkenning	298
Federalisme in het debat in de Veiligheidsraad in Parijs	299
Guerrillaoorlog en de macht van het Republikeinse leger	300
Twee republieken	302
De nieuwe koers van de BFO	303
Internationale consensus	306
Visies ten aanzien van de Republiek binnen de BFO	307
Het eerste contact tussen federalen en Republikeinen	309
Anak Agung's weigering om zich te laten manipuleren	312
Soekarno verwelkomd, de BFO niet	313
Groeiende tegenstellingen binnen de BFO	313

Een onaanvaardbare Nederlandse uitnodiging	315
Federale steun aan Republikeins gezagsherstel	316
Crisis in de BFO en de resolutie van 4 maart 1949	318
Anak Agung door Beel als verrader bestempeld	320
Een ongevraagd advies van een oude bekende	322
Rapport uit Banaran	323
Terug naar de Veiligheidsraad	324
Samenwerking op Sumatra	325
De federalen naar de achtergrond	327
Verwarring en verdeeldheid in de BFO	328
Bung Karno, Bung Hamid	330
Sumatra en de preliminaire besprekingen	332
Naar de Inter-Indonesische conferentie	334
De eerste federaal-Republikeinse overeenkomst	335
De Inter-Indonesische conferentie in Yogyakarta	337
De militaire besprekingen: <i>Trasé Baru</i>	341
De Inter-Indonesische conferentie in Jakarta	341
Aan de ronde tafel	345
‘Waardevolle belangen’	347
Een strijd voor de federalen: Nieuw-Guinea	349
Een federale Indonesische regering	351
Een somber toekomstbeeld	353
Westerling	354
Overdracht en erkenning	355
Samenvatting	356
Conclusie	359
Nederlandse motieven	359
Indonesische motieven	361
De federale bijdrage aan de Indonesische onafhankelijkheid	363
Geen eenduidige ideologische basis	363
Overige factoren	365
Geen verdeel-en-heersplan en geen marionetten	366
Ten slotte: twee hoofdrolspelers kijken terug	368
Epiloog	371
Samenvatting	375
Summary	385
Bijlage Biografische aantekeningen	395
Geraadpleegde bronnen	426
Illustratieverantwoording	436
Lijst met Afkortingen	438
Personenregister	440

Voorwoord

Ik ben in de ban geraakt van Indonesië. Hoe dat precies ontstaan is weet ik eigenlijk niet, maar zeker is dat de verhalen van mijn moeder over haar jeugd op Sumba en Timor daar een belangrijke rol in hebben gespeeld. De geëngageerde colleges van Heather Sutherland hebben mij verder nieuwsgierig gemaakt naar de relatie tussen de politieke actualiteit in Zuidoost-Azië en de historische wortels daarvan.

Dit promotietraject is een avontuurlijke ontdekkingsreis geworden. Aan het begin ben ik met Annet en ons pasgeboren dochtertje Alette voor het eerst in het prachtige Indonesië geweest. Op Java, Kalimantan en een aantal andere eilanden hebben we een mooie reis gemaakt. Aansluitend heb ik in Yogyakarta op een taalschool de basiskennis van het Indonesisch geleerd. Aan de reis en de cursus heb ik voor het onderzoek veel gehad. Voor de reis daarna, die van het promotietraject, wil ik een aantal mensen bedanken.

Susan is als promotor voor mij inhoudelijk en mentaal een enorme steun geweest. Ik bedank haar voor haar vakkundige adviezen, haar geduld en de aanmoediging om te geloven dat ik tot meer in staat was dan ik zelf vermoedde. Peter vulde haar als copromotor erg goed aan en ik wil hem bedanken dat hij me zo vaak terugbracht van eindeloze dwaalwegen. To the members of the reading committee I would like to express my gratitude for their time, dedication and interest: prof. dr. Bambang Purwanto, prof. dr. Marieke Bloembergen, prof. dr. Robert Cribb, prof. dr. Fred van Lieburg en prof. dr. Henk Schulte Nordholt.

Mijn collega's op het Minkema College wil ik bedanken voor hun oprechte interesse en de mentale en praktische ondersteuning. Sandra, Danique, Hester, Ilse, Dennis en Ivo wil ik bedanken dat ze me zo lang uit de wind hebben gehouden. Ook bedank ik de rectoren voor de toestemming en Jeroen en onze inmiddels overleden collega Nico voor het vele regelwerk.

Ook op de Vrije Universiteit hebben velen mij praktisch ondersteund waar ik erg dankbaar voor ben, Eric voor hulp bij de database en Jaap voor het maken van de kaarten. Ik dank Liesbeth, Paola, Rita en Virginia voor het administratieve ondersteunende werk en de vele 'vissen' in en om het aquarium voor de gastvrijheid, het snoepgoed en de goede sfeer; in willekeurige volgorde: Jos, Lonneke, andere Jos, Tijn, Caro, Harmil, Frans, Bettine, Karin, Michel, Miel, Martha, Maaike, Ronald, Marja, Christoph, Marieke, Hans, Erica, Helleen, Wouter, Widya, Fenneke, Hans, Martina, Ab, Bert en Fieke. Ook de lieve mensen van de universiteitsbibliotheek en Hans van het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme bedank ik voor hun hulp.

In de afgelopen zes jaar ben ik enorm geholpen door geïnteresseerde en hulpvaardige deskundigen. In willekeurige volgorde wil ik bedanken: George Harinck, Petra Groen, Ka-

rel Steenbrink, Roel Frakking, Tom van den Berge, Harry Poeze, Klaas Stutje, Bambang Purwanto, Jan Bank, Tular Sudarmadi, Gert Oostindie, Lourens de Vries, Gerry van Klinken, Wim Manuhutu, Alberto Feenstra, Willem IJzereef en Claartje Bunnik.

In Indonesië ondervond ik enorm veel steun van de medewerkers van het Arsip Nasional en de Perpustakaan Nasional. Ook leerde ik er mijn lieve vrienden Nanda en Melly kennen, die mij in de warme gemeenschap van hun kerk en hun familie hebben ontvangen.

Door het onderzoek heb ik ook contact gekregen met enkele familieleden van hoofdrolspelers in de door mij behandelde geschiedenis. Ik bedank ze voor hun medewerking, belangstelling, vertrouwen en openhartigheid: Max Alkadrie, Ineke Bergema en Gert Jan en Jan Ritsema van Eck.

Naast de genoemde instellingen ben ik praktisch ondersteund door het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), het Nationaal Archief, de bibliotheek van de Universiteit Leiden en Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Mijn onderzoek is vrijwel geheel bekostigd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek, waarvoor veel dank. Op advies van een van mijn leerlingen wil ik daarom ook de belastingbetaler bedanken. Voor de financiële ondersteuning van de redactie en de uitgave van de handelseditie van dit proefschrift bedank ik het KITLV, het Hendrik Muller Vaderlands Fonds en de Jurriaanse Stichting.

Toen het einde bijna in zicht was, hebben Monieke Boonstoppel en mijn lieve zus Froukje me enorm geholpen met de redactie van de teksten en de vertaling van de samenvatting. Mijn vader wil ik bedanken voor de boekhouding. Dennis en Herman bedank ik natuurlijk voor hun bijstand als paranimf.

Van alle mensen ben ik het meeste dank verschuldigd aan de liefste vrouw van de hele wereld, Annet, die ik zo vaak met alle verplichtingen opzadelde en jarenlang het plezier in vakanties ontnam. Ook mijn lieve kinderen Alette en Thijs hebben er heel wat voor moeten doorstaan. Daarvan heb ik spijt. Ik zal het nooit meer doen.

Baambrugge, maart 2020

Inleiding

Vraagstelling en tijdafbakening

Tussen 27 december 1949 en 17 augustus 1950 kende Indonesië een federatieve staatsvorm. Indonesië heette toen in het Indonesisch *Republik Indonesia Serikat* (RIS), en in het Nederlands de *Republiek der Verenigde Staten van Indonesië* (VSI).¹ Deze staatsvorm werd van kracht vanaf het moment van de soevereiniteitsoverdracht van Nederland aan Indonesië en was daarom het resultaat van inspanningen van zowel Nederlanders als Indonesiërs. Op welke manier zij, en met name de Indonesische betrokkenen, tot deze keuze zijn gekomen, vormt de belangrijkste vraag in dit onderzoek. Een voor de hand liggend antwoord zou kunnen zijn dat de belangrijkste reden een politieke overtuiging was die eenvoudig kan worden aangeduid met het begrip *federalisme*. Hiermee wordt echter nauwelijks duidelijk *waarom* Indonesiërs en Nederlanders op een gegeven moment de keuze maakten voor een federatie in plaats van voor een eenheidsstaat. Naast verschillende beweegredenen vanuit bijvoorbeeld politieke en religieuze overtuiging waren ook de bredere historische ontwikkeling en de persoonlijke geschiedenis van hoofdrolspelers factoren die van invloed waren op het besluitvormingsproces rond de Indonesische staatsvorming. Daarbij bevonden betrokkenen zich vaak op zo'n manier in dit krachtenveld dat zij hun politieke keuzes bijstelden in de loop van de geschiedenis, vaak als reactie op de steeds veranderende actuele politieke omstandigheden.

Ik heb gekozen voor een chronologische behandeling. Hoofdstuk 1 gaat over de voor-geschiedenis vanaf 1918 tot 1942, een periode waarin gedurende de koloniale overheersing van Indonesië voor het eerst de politieke discussie tussen voor- en tegenstanders van een Indonesische federatie werd gevoerd. In deze zelfde periode maakte de Indonesische nationale beweging een cruciale ontwikkeling door, gericht op het perspectief van onafhankelijkheid. De discussie vond daardoor plaats in de context van imperialisme en nationalisme. Hoofdstuk 2 behandelt de jaren van de Japanse bezetting van Indonesië met als belangrijkste ontwikkeling de totale afbraak van het Nederlandse koloniale gezag en de totstandkoming van de *Republiek Indonesië* die leidde tot de proclamatie van 17 augustus 1945. De belangrijkste periode voor het begrip van de totstandkoming van de Indonesische federatie is

¹ De vertaling van de Indonesische naam is in het Nederlands letterlijk *Republiek van het Verenigde Indonesië*. In het Nederlands werd de staat meestal aangeduid met de verkorte naam *Verenigde Staten van Indonesië*, dit is ook de verklaring voor de afkorting VSI. Het weglaten van 'Republiek' kan worden opgevat als een politieke keuze. Dit zal in de loop van dit boek duidelijk blijken.

het tijdvak tussen de totstandkoming van de Republiek Indonesië in augustus 1945 en de soevereiniteitsoverdracht in december 1949. Deze periode wordt behandeld in hoofdstuk 3 tot en met 7 van dit boek. Anders dan in de gangbare geschiedenis van de Indonesische staatsvorming waarin de periodisering veelal wordt opgehangen aan verdragen en militaire acties, vormen ontwikkelingen in het denken en tot uitvoering brengen van vormen van federalisme de basis voor de periodisering van deze hoofdstukken.

De hoofdvraag naar de manier waarop de keuze is gemaakt voor een federatief systeem is alleen te beantwoorden met behulp van een aantal belangrijke deelvragen. Aan de ene kant speelt de vraag in hoeverre Nederlandse betrokkenen gedreven werden door de overtuiging dat Indonesië het beste geregeerd kon worden door Nederland. Met andere woorden: in hoeverre was er sprake van een Nederlandse wil tot politieke overheersing van Indonesië die bijdroeg aan de keuze voor een federatief systeem? Tussen 1918 en 1949 was een sterk verzuilde politiek-ideologische omgeving vaak kenmerkend voor de achtergrond van de Nederlandse en Indonesische hoofdrolspelers. In hoeverre hadden deze politieke ideologieën invloed op het debat? Welke andere factoren speelden een rol bij de individuele hoofdrolspelers? Welke invloed hadden de islam en het christelijk geloof op hun stellingname in dit debat? Op welke manier beïnvloedde de Japanse bezetting de ontwikkeling? Tussen 1945 en 1949 was er sprake van hevig politiek conflict tussen Nederland en de Republiek Indonesië, dat zelfs uitmondde in een bloedige onafhankelijkheidsoorlog. In hoeverre werd de politieke keus tussen eenheidsstaat en federatie gemaakt als gevolg van dit conflict? Welke standpunten namen de militaire beleidsmakers en legerleiding in? Had omgekeerd het proces dat uiteindelijk leidde tot de Indonesische federatieve staat ook invloed op deze onafhankelijkheidsstrijd? In hoeverre was er sprake van invloed van Australië en landen in Azië waar dekolonisatie evenzeer aan de orde was? Welke invloed had de opkomende Koude Oorlog en in hoeverre werden de beslissingen voor Indonesië door buitenlandse grootmachten en in de Verenigde Naties genomen? Tenslotte speelde voortdurend de zeer moeilijk te beantwoorden vraag een rol in hoeverre de verschillende deelnemers autonoom waren in het maken van hun keuzes en hun deelname aan de ontwikkeling die leidde tot het ontstaan van de VSI. Met andere woorden: was er wel sprake van een keuze of werden zij hiertoe door anderen of door de omstandigheden gedwongen?

Status Quaestionis

Het belang van de vraagstelling van dit onderzoek kan duidelijk worden gemaakt aan de hand van een historiografisch overzicht. In deze paragraaf wil ik nagaan hoe de vraag naar de beweegredenen achter de totstandkoming van de VSI in de geschiedschrijving over Indonesië tot nu toe is behandeld. Eerst geef ik een overzicht van een aantal kenmerkende en invloedrijke historische publicaties tussen 1948 en 2016, die ik in chronologische volgorde bespreek. De rode draad die vervolgens uit deze historiografie kan worden afgeleid, vormt tevens de belangrijkste drijfveer van mijn onderzoek. Het selectie criterium voor deze historiografie is dat duidelijk wordt hoe het debat tussen historici zich over deze onderwerpen